

Економіка

УДК 364.35-053.9:330.3

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19975870>

Соціальний захист людей похилого віку в епоху глобальних криз

Непочатенко Зоя Вікторівна,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії), викладач-стажист кафедри економіки, Уманський національний університет, Умань, Україна, <https://orcid.org/0009-0005-4236-3592>

Прийнято: 13.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

Анотація: Актуальність дослідження зумовлена зростанням частоти та масштабів глобальних криз, які суттєво трансформують механізми функціонування систем соціального захисту. Метою статті є виявлення закономірностей впливу різних типів глобальних криз на розвиток систем соціального захисту людей похилого віку та обґрунтування напрямів їх адаптації до сучасних умов в Україні. Методи дослідження базуються на поєднанні історичного, порівняльного та системного підходів. Історичний метод використано для аналізу еволюції пенсійних систем і соціальних механізмів підтримки; порівняльний – для зіставлення реакцій різних країн на кризові явища; системний – дозволив сформулювати типологію кризових чинників за механізмами їх впливу на соціальний захист. Результати дослідження показали, що глобальні кризи виступають ключовим драйвером трансформації соціальної політики. Встановлено, що збройна агресія стимулює розширення державних гарантій соціального захисту, економічні кризи виявляють обмеженість приватних механізмів забезпечення та сприяють розвитку систем соціального страхування, демографічне старіння

посилює фінансовий тиск і зумовлює перехід до багаторівневих пенсійних моделей, а пандемії актуалізують потребу в децентралізації та цифровізації соціальних послуг. Запропоновано типологію криз за домінуючими каналами впливу, що дозволяє комплексно оцінювати їх наслідки для систем соціального захисту. Визначено, що сучасна ситуація в Україні характеризується поєднанням демографічного, фінансового та інфраструктурного шоків, які взаємно посилюють один одного. Висновки полягають у тому, що підвищення ефективності соціального захисту людей похилого віку в умовах криз потребує диверсифікації джерел фінансування, розвитку інфраструктури соціальних послуг на рівні громад та посилення взаємодії держави з міжнародними організаціями. Обґрунтовано необхідність впровадження накопичувального компоненту пенсійної системи та формування адаптивної моделі соціальної політики, здатної функціонувати в умовах багатовимірних кризових впливів.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, люди похилого віку, пенсійна система, демографічне старіння, соціальні послуги, держава добробуту, Україна.

Social Protection of Older People in the Era of Global Crises

Zoia Nepochatenko,

PhD student, trainee lecturer at the Department of Economics, Uman National University, Uman, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0005-4236-3592>

Abstract: *The growing frequency and scale of global crises significantly affect the functioning of social protection systems, particularly in relation to older persons. The purpose of the article is to identify the patterns of influence of different types of global crises on the development of social protection systems for older*

people and to substantiate directions for their adaptation in the context of Ukraine. The methodological framework is based on the integration of historical, comparative, and systemic approaches. The historical method is applied to trace the evolution of pension systems and social support mechanisms; the comparative method is used to analyze cross-country responses to crisis phenomena; the systemic method enables the development of a typology of crisis factors according to their channels of impact on social protection systems. The results of the study demonstrate that global crises act as key drivers of transformation in social policy. It is established that armed aggression leads to the expansion of state-guaranteed social protection; economic crises reveal the limitations of private provision mechanisms and stimulate the development of social insurance systems; demographic ageing increases fiscal pressure and necessitates a transition to multi-pillar pension models; and pandemics accelerate the decentralization and digitalization of social services. The article proposes a typology of crises based on dominant channels of impact, allowing for a comprehensive assessment of their consequences for social protection systems. It is determined that the current situation in Ukraine is characterized by a combination of demographic, fiscal, and infrastructural shocks that reinforce each other. Conclusions indicate that improving the effectiveness of social protection systems for older persons under crisis conditions requires diversification of funding sources, development of community-based social service infrastructure, and strengthening cooperation between the state and international organizations. The study substantiates the necessity of introducing a funded pension component and forming an adaptive social policy model capable of functioning under multidimensional crisis pressures.

Keywords: *social policy, social protection, older people, pension system, demographic aging, social services, welfare state, Ukraine.*

Постановка проблеми. Протягом останніх двох століть механізми матеріальної підтримки осіб похилого віку зазнавали найглибших змін не в періоди стабільності, а саме під тиском зовнішніх потрясінь. Війни, економічні катаклізми, стрімке старіння населення та епідемії виступали тими чинниками, що руйнували попередній інституційний каркас і одночасно відкривали простір для принципово нових рішень. Сьогодні Україна переживає збройну агресію, яка поєднала у собі ознаки відразу кількох типів криз: масову міграцію (демографічний шок), руйнування соціальної інфраструктури (інституційний шок) та скорочення бюджетних надходжень (фіскальний шок). Це робить особливо актуальним системне осмислення того, як різні за природою кризи трансформували підходи до захисту людей похилого віку у світовій практиці й які уроки цей досвід пропонує Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки сучасних моделей соціальної підтримки осіб похилого віку розкриті у фундаментальних працях П. Тейн, яка простежила становлення інституту держави добробуту [1], та Г. Еспінг-Андерсен, який запропонував типологію моделей соціальної політики [2]. Вплив світових воєн на формування систем допомоги проаналізовано П. Піронті [3]. Концептуальні засади реформування пенсійних систем в умовах демографічного тиску закладені доповіддю Світового банку 1994 року [4]. Сучасний стан та виклики пенсійної системи України досліджували Л. Ткаченко [5], О. Бетлій [6], П. Гайдуцький [7]. Специфіку становища літніх людей під час повномасштабного вторгнення висвітлено у публікаціях HelpAge International [8] та аналітичній доповіді ОЕСР [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий доробок, у літературі відсутнє цілісне порівняння механізмів впливу різнотипних криз на системи соціального захисту людей похилого віку. Зокрема, не розроблено типологію кризових чинників за каналом їх впливу на пенсійні системи та інфраструктуру догляду, що

обмежує можливості прогнозування необхідних реформ в умовах комбінованих шоків, подібних до тих, які переживає Україна.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на рівень вирішення зазначених проблем, метою статті є виявлення закономірностей впливу глобальних криз на трансформацію систем соціального захисту людей похилого віку та визначення уроків для України.

Методика досліджень. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців із проблем соціального захисту та пенсійного забезпечення. У роботі застосовано історичний метод для простеження еволюції систем соціального захисту; порівняльний метод для аналізу реакцій різних країн на кризові виклики; абстрактно-логічний метод для формування теоретичних узагальнень; метод систематизації та класифікації для побудови типології кризових чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. До початку XX століття турбота про літніх людей лишалася переважно справою родини, релігійних громад або окремих роботодавців. Докорінна зміна відбулася внаслідок Першої світової війни, коли мільйони поранених ветеранів, вдів і сиріт потребували допомоги, яку ні сім'я, ні благодійні організації не могли забезпечити. П. Піронті фіксує, що упродовж 1919–1920 років майже всі воюючі країни ухвалили закони про державні пенсії та компенсації постраждалим [3]. Саме тоді соціальний захист вперше став загальнодержавним зобов'язанням, а не привілеєм окремих професійних груп.

Економічна катастрофа 1930-х років посилила цю тенденцію. У Сполучених Штатах, де до того пенсійне забезпечення будувалося переважно на корпоративних програмах та військових пенсіях для ветеранів Громадянської війни [10], Велика депресія оголила неспроможність приватних механізмів: мільйони літніх людей опинилися без будь-яких засобів до існування. Відповіддю став «Закон про соціальне забезпечення» (англ. Social

Security Act) 1935 року – перша в історії США комплексна система, що об'єднала пенсійне забезпечення, страхування, допомогу безробітним та підтримку нужденних [11].

Друга світова війна завершила цей перехід. Доповідь У. Беверіджа 1942 року проголосила принцип, за яким держава зобов'язана гарантувати кожному громадянину захист від базових соціальних ризиків [12]. Загальна декларація прав людини ООН 1948 року закріпила право на соціальне забезпечення вже на міжнародному рівні [13]. Таким чином, потрясіння першої половини ХХ ст. сформували фундамент, на якому будуються сучасні системи захисту людей похилого віку.

Якщо війни та депресії створювали гострі, але відносно короткочасні шоки, то демографічне старіння населення стало кризою іншого типу – повільною, але невідвратною. Починаючи з 1970-х років, зростання тривалості життя на тлі зниження народжуваності поступово збільшувало частку літніх осіб: за даними ОЕСР, якщо у 1950 р. частка осіб 65+ у більшості країн ЄС становила 7,7%, у 2010 р. досягла 17,8% і, за прогнозами, може зрости до 25,1% у 2050 р. [14].

Розподільчі пенсійні системи, побудовані на принципі солідарності поколінь, опинилися у ситуації, коли кількість платників внесків скорочувалася, а кількість отримувачів зростала. Як свідчать дані МВФ, державні витрати на пенсійне забезпечення у країнах з розвиненою ринковою економікою зросли з 5% ВВП у 1970 р. до близько 9% у 2010 р. [15]. Такий розрив між базою внесків і зобов'язаннями поставив під сумнів здатність солідарних систем самостійно забезпечувати достойний рівень пенсійних виплат у довгостроковій перспективі.

Відповіддю на цей виклик стала хвиля пенсійних реформ, орієнтованих на диверсифікацію джерел фінансування. Першою радикальну модель випробувала Чилі (1981 р.), замінивши державну розподільчу систему

індивідуальними накопичувальними рахунками. Звіт Світового банку 1994 року запропонував трирівневу модель (базова державна пенсія, обов'язкові накопичення та добровільні заощадження), яка стала орієнтиром для десятків країн [4]. У Великій Британії реформи 1980-х дали змогу працівникам частково переходити до приватних пенсійних схем [16]. Швеція впровадила умовно-накопичувальну модель із автоматичним механізмом фінансового балансування [17]. Ключові реформи цього періоду систематизовано у табл. 1.

Таблиця 1**Пенсійні реформи як відповідь на демографічну кризу**

Країна	Рік	Сутність реформи та її значення
Чилі	1981	Повна заміна державної розподільчої системи індивідуальними накопичувальними рахунками. Стала першим у світі прецедентом приватизації пенсійного забезпечення.
Велика Британія	1986	Надання працівникам права на часткову відмову від державної системи на користь приватних пенсій. Суттєве зростання добровільних накопичень.
Швеція	1994	Перехід до умовно-накопичувальної моделі з автоматичним фінансовим балансуванням. Стала зразком для Польщі, Латвії, Естонії.
Німеччина	2001	Доповнення солідарної системи обов'язковим приватним компонентом. Поступове підвищення пенсійного віку з 65 до 67 років.
Франція	2010	Підвищення мінімального пенсійного віку з 60 до 62 років (у 2023 р. – до 64). Реформа супроводжувалася масовими суспільними протестами.

Джерело: складено автором на основі [4; 14; 16; 17].

Спільною рисою всіх реформ цього періоду є прагнення розподілити ризики між державою, роботодавцем і самим працівником. Демографічна криза довела, що жодна система з єдиним каналом фінансування не здатна витримати тривалого зростання навантаження на фонди, тоді як стійкість

досягається лише завдяки множинності фінансових джерел. За результатами аналізу пенсійних реформ ЄС у 2011–2023 рр., домінантним драйвером залишається саме фіскальна стійкість, тоді як питання адекватності пенсій та гендерної модернізації часто відходять на другий план [18].

На відміну від попередніх криз, пандемія COVID-19 вразила систему соціального захисту не стільки через фіскальний тиск, скільки через обмеження фізичного доступу до послуг. За оцінками ВООЗ, особи старші за 60 років становили найбільш вразливу групу з найвищими показниками захворюваності та смертності [19]. Карантинні заходи ізолювали людей похилого віку від звичних джерел підтримки. Водночас держави з розвиненою мережею послуг домашнього догляду, зокрема Данія, Нідерланди та Фінляндія, продемонстрували вищий рівень адаптивності до кризових умов. Служби догляду вдома змогли зберегти безперервність роботи, а використання цифрових платформ забезпечило можливість дистанційного надання послуг навіть у період найсуворіших карантинних обмежень [20].

Пандемія, таким чином, виявила критичну залежність якості життя літніх людей від гнучкості та децентралізованості системи послуг. Країни, що заздалегідь інвестували у домашній догляд та цифрову інфраструктуру, виявилися значно стійкішими до пандемічного шоку.

Повномасштабне вторгнення в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року, поставило вітчизняну систему соціального захисту людей похилого віку перед комбінацією викликів, яка не має прямих аналогів у новітній історії.

Тут одночасно діють чинники, характерні для кожного з раніше розглянутих типів криз: масова міграція скорочує базу платників внесків (демографічний шок), руйнування лікарень та територіальних центрів соціального обслуговування позбавляє доступу до послуг (інфраструктурний шок), а перерозподіл бюджету на оборонні потреби обмежує фіскальні можливості (фінансовий шок).

За даними Інтерфакс-Україна, на початок 2026 року кількість українських біженців у Європі становить понад 5,3 млн осіб, що суттєво скоротило базу сплати єдиного соціального внеску, тоді як кількість отримувачів пенсій та соціальних виплат зростала через появу нових категорій пенсіонерів по інвалідності серед ветеранів [21]. Дані ОЕСР зазначають, що навіть без урахування воєнних витрат дефіцит Пенсійного фонду України залишається структурною проблемою, а повномасштабне вторгнення лише загострило її [9].

Звіт HelpAge International описує ситуацію, у якій літні мешканці прифронтових та деокупованих територій залишаються без базових послуг (медичного обслуговування, доставки продуктів, психологічної підтримки), а їхні родичі перебувають за кордоном або на лінії зіткнення [8]. Відповідальність за підтримку літніх людей у таких умовах значною мірою перебрали волонтерські організації та міжнародні неурядові організації (НУО).

Попри воєнний стан, законодавча діяльність не припинялася. У 2022 році набрав чинності Закон № 2040-IX, що запровадив механізм щорічної автоматичної індексації пенсій та дозволив добровільну купівлю страхового стажу [22]. На стадії доопрацювання перебуває законопроект № 9212, покликаний нарешті запустити обов'язковий другий (накопичувальний) рівень пенсійної системи [23]. Тим самим повномасштабна війна перетворила завдання комплексного реформування пенсійної системи з середньострокового на невідкладне.

Проведений аналіз дозволяє систематизувати закономірності впливу різних типів криз на системи соціального захисту людей похилого віку (табл. 2).

Таблиця 2

Типологія кризових чинників та канали їх впливу на системи соціального захисту людей похилого віку

Тип кризи	Канал впливу	Наслідок для системи	Реформа-відповідь	Історичний приклад
Збройна агресія (гострий шок)	Інституційний	Масова поява вразливих категорій; легітимація державної відповідальності	Запровадження масових державних пенсій та гарантій	Закони 1919–1920 рр.; доповідь Беверіджа (1942)
Економічна депресія	Фіскальний	Крах приватних заощаджень; масове зубожіння	Комплексні системи соціального страхування	«Закон про соціальне забезпечення», США (1935)
Демографічне старіння (повільна криза)	Фіскальний	Хронічний дефіцит розподільчих фондів	Багаторівневі моделі; накопичувальний компонент	Реформи у Чилі (1981); доповідь Світового Банку (1994); Швеція (1994)
Пандемія	Інфраструктурний	Ізоляція від послуг; висока смертність у стаціонарних закладах	Цифровізація; перехід до домашнього догляду	Е-сервіси в Естонії, країни з розвиненою системою домашнього догляду (Скандинавські країни)

Сучасна збройна агресія (комбінований шок)	Фіскальний + інфраструктурний + демографічний	Одночасне скорочення бази внесків, руйнування інфраструктури, розрив сімейних зв'язків	Диверсифікація; децентралізація; партнерство з НУО	Україна (2022–2024): Закон 2040-IX; роль HelpAge, волонтерство
--	---	--	--	--

Джерело: Складено автором на основі [1; 3; 4; 8; 9; 10; 14; 17; 18; 19; 20; 22].

Запропонована типологія дає змогу побачити спільну закономірність: незалежно від природи потрясіння, його наслідком стає рух у бік більшої диверсифікації фінансових джерел, децентралізації надання послуг та залучення недержавних суб'єктів. При цьому кожен наступний тип кризи не скасовує здобутків попередніх реформ, а нашаровується на них, ускладнюючи інституційний ландшафт. Україна опинилася у ситуації, коли воєнні дії ускладнили і без того нерозв'язані проблеми демографічного та фіскального тиску, тому відповідь має бути комплексною і враховувати досвід усіх розглянутих типів криз.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Глобальні кризи є найпотужнішим каталізатором перебудови систем соціального захисту людей похилого віку. Аналіз засвідчує, що найзначніші зрушення (від запровадження перших державних пенсій до переходу на багаторівневі моделі) відбувалися не внаслідок планомірного вдосконалення, а як вимушена реакція на зовнішні потрясіння.

2. Кожен тип кризи впливає на систему соціального захисту через специфічний канал: збройні агресії – через інституційний; економічні депресії, демографічне старіння – через фіскальний; пандемії – через

інфраструктурний. Запропонована типологія дає змогу класифікувати кризові чинники та прогнозувати характер необхідних реформ.

3. Попри відмінність механізмів впливу, всі кризи спрямовують реформи в єдиному напрямі: до диверсифікації джерел фінансування, децентралізації послуг та посилення ролі недержавних суб'єктів, зокрема міжнародних організацій, волонтерських рухів, місцевих громад.

4. Повномасштабне вторгнення поєднує ознаки одразу кількох типів криз, що робить його безпрецедентним випробуванням для національної системи соціального захисту. Воєнний досвід підтверджує необхідність прискорення запровадження накопичувального компоненту пенсійної системи (II рівень), розбудови мережі соціальних послуг на рівні громад та поглиблення стратегічного партнерства між державою, місцевим самоврядуванням та міжнародними організаціями.

5. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою моделі соціального захисту, здатної зберігати функціональність в умовах надзвичайних ситуацій, з урахуванням міжнародного досвіду кризостійких систем та специфіки українського контексту.

Список використаних джерел

1. Thane P. The Foundations of the Welfare State. London: Routledge, 2006. 376 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315842509> (дата звернення: 02.04.2026).
2. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton: Princeton University Press, 1990. 260 p.
3. Pironti P. Post-war Welfare Policies. International Encyclopedia of the First World War. Berlin: Freie Universität Berlin, 2017. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/post-war-welfare-policies-1-1/> (дата звернення: 02.02.2026).

4. World Bank. Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth. Oxford: Oxford University Press, 1994. 402 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).
5. Ткаченко Л. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. Київ: Фонд імені Фрідріха Еберта, 2018. 40 с. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/14044.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).
6. Бетлій О. Чому ми знову говоримо про пенсійну реформу? Економічна правда. 2024. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2024/09/17/719408/> (дата звернення: 03.02.2026).
7. Гайдучий П. І. НеЗабутні реформи в Україні. Київ: ТОВ «ДКС-центр», 2017. 852 с. URL: https://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/nezref.pdf (дата звернення: 03.02.2026).
8. HelpAge International. Rebuilding a Society for All Ages in Ukraine. HelpAge Briefing. 2023. 12 p. URL: https://www.helpage.org/wp-content/uploads/2023/11/Rebuilding-a-society-for-all-ages-in-Ukraine-Briefing_UKR.pdf (дата звернення: 03.02.2026).
9. Høj J.-C., Klimchuk V. Safeguarding the Sustainability of the Ukrainian Pension System. OECD Economics Department Working Papers, No. 1805. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1787/fc202a7e-en> (дата звернення: 03.02.2026).
10. Costa D. L. The Evolution of Retirement: An American Economic History, 1880–1990. Chicago: University of Chicago Press, 1998. P. 6–31. URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c6108/c6108.pdf> (дата звернення: 03.02.2026).
11. Douglas P. H. The United States Social Security Act. *The Economic Journal*. 1936. Vol. 46, No. 181. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.2307/2225129> (дата звернення: 03.02.2026).

12. Beveridge W. Social Insurance and Allied Services. London: HMSO, 1942. 299 p.

13. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. New York: UN, 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 02.02.2026).

14. OECD. Ageing in Cities. Paris: OECD Publishing, 2015. 192 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2015/04/ageing-in-cities_g1g51d27/9789264231160-en.pdf (дата звернення: 04.02.2026).

15. Eich F. Public Pension Spending in Advanced and Emerging Market Economies: Past Trends and Projected Outcomes. Washington: IMF, 2014. URL: <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781616359508/ch002.xml> (дата звернення: 04.02.2026).

16. Ginn J., Arber S. Personal Pension Take-up in the 1990s in Relation to Position in the Labour Market. *Journal of Social Policy*. 2000. Vol. 29, No. 2. P. 205–228. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0047279400005924> (дата звернення: 04.02.2026).

17. OECD. Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023. 248 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/678055dd-en> (дата звернення: 04.02.2026).

18. Helmdag J., Väänänen N. Financial Sustainability Above All Else? Drivers and Types of Pension Reform Recommendations in EU Socio-economic Governance. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2025. Vol. 63, No. 4. P. 1236–1258. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.13700> (дата звернення: 05.02.2026).

19. WHO. Statement – Older people are at highest risk from COVID-19, but all must act to prevent community spread. 2020. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/03-04-2020-statement-older-people-are-at>

highest-risk-from-covid-19-but-all-must-act-to-prevent-community-spread (дата звернення: 05.02.2026).

20. Rocard E., Sillitti P., Llana-Nozal A. COVID-19 in long-term care: Impact, policy responses and challenges. OECD Health Working Papers, No. 131. Paris: OECD Publishing, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1787/b966f837-en> (дата звернення: 05.02.2026).

21. Інтерфакс-Україна. Відтік біженців у 2025 р. сповільнився на третину – до 202 тис. осіб. 2026. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1139054.html> (дата звернення: 05.02.2026).

22. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства» від 15.02.2022 № 2040-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2040-20#Text> (дата звернення: 06.02.2026).

23. Законопроект «Про накопичувальне пенсійне забезпечення» від 17.04.2023 № 9212. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41838> (дата звернення: 06.02.2026).